

Berlini kongresszus.

Irta : Józán Miklós.

II.

A kongresszus érdemleges tanácskozásait hétfőn (aug. 8.) reggel, rövid ima és vallásos elmélkedés után, nyitotta meg *Schrader* Károly, volt birodalmi képviselő, a kongresszus elnöke. A kongresszus eddigi elnökei egyházi emberek voltak, theologiai tanárok. Ő az első a világiak sorából, aki megmutatta, hogy van erre bátorsága. És rá is teremt a feladatra, melyet bölcs belátással és nemes szerénységgel oldott meg.

Első kötelessége — úgymond — hogy a megelőző kongresszusok által végzett munkát, s annak nagy érdemét elismerje. Valamennyinek az volt az alap gondolata, hogy a vallások sokfélesége között megtalálja az egyesítő kapcsot, a vallás magvát, annak igazi lényegét; s a különböző konfessziók és vallási közösségek között benső békét és kölcsönös jó viszonyt hozzon létre. Ezt sok tekintetben el is érte, mert a kongresszust eleitől fogva meleg vallásos érzés vezérelte tanácskozásaiban és a propaganda nehéz munkájában. A kongresszus nem áll negatív alapon. Sőt annyira pozitív, hogy a vallás terén a szabadságot magának a valásnak őszintesége és tisztasága érdekében követeli. A kongresszus eddigelé olyan országokban gyűjtötte egybe híveit, ahol a kongresszus eszméinek némileg kedveztek az egyházi viszonyok, mint Angliában, Hollandiában, Schweizban és az Egyesült Államokban. Itt, Németországban azonban másként áll a dolog. Nálunk még mindig a legélesebb ellentét uralkodik a különböző egyházak között, aminek a történelmi fejlődés mellett jórészt a politikai helyzet az oka. Valóságos kulturharc folyik itt katolikusok és ptestánsok között s az egyházi és iskolai kérdések magas hullámokat vetnek. Magában az evangélikus egyházban is élénk tusakodás folyik a konzervatívok és szabadgondolkozók között.

A gyors ipari föllendülés előtérbe tolta az anyagi érdekeket s innen van az, hogy a magasabb társadalmi osztályban nagy a közöny a vallás

íránt. S mi természetesebb, minthogy a munkásosztály is elfordúl a választól és egyháztól, mert a vagyonos osztály mellett ezekben az intézményekben is csak elnyomóját látja.

Van tehát elég ok és alkalom a torzsalkodásra. És a kavarodást még az a körülmény is tetézi, hogy Németországban az egyházi és állami berendezkedés szoros viszonyban áll egymással. Másutt szépen elvégezik a vitát a harcoló felek egymás között, anélkül, hogy valaki azzal törődne; itt azonban mindenből uralmi kérdést csinálnak és az állam mintegy hivatva érzi magát arra, hogy a vallás érdekeit a szabadgondolkodókkal szemben megvédelmezze.

Ezzel az állapotokkal szemben milyen vigasztaló mégis a mi theológiánknak öntudatos fejlődése, mely úgy tudományos mint népszerű kiadványaival ébren tartja a nemzetben az érdeklődést a filozofiai, történelmi és theologiai dolgok iránt.

Minő lehet hát a vázolt helyzetben a kongresszus állásfoglalása? Mindenesetre állást foglal. De csak a maga módja szerint. Mert egyházpolitikát nem folytat. A meglévő viszonyokba bele nem ártja magát. Nem ítéli el azokat. Csak megállapítja, hogy azok milyen viszonyban vannak az ő vezéreszmével.

A kongresszus valóban vallásos tanácskozás, melyben a különböző irányok egymást kiegyenlítik és — ha lehet — meggyőzik. De határozatok hozatalába a kongresszus egyáltalán nem bocsátkozik.

A kongresszusnak nem célja, hogy új egyházat alapítson, vagy hogy a meglévőket megbolygassa. Hiszen, a kongresszusnak majdnem minden tagja valamely egyház kötelékébe tartozik, s egyikük se gondolt arra, hogy elhagyja a maga felekezetét. De azt igenis óhajtják, hogy a kongresszus alapgondolata minél előbb testet öltözzön, újult vallásos energiával töltve be a különböző egyházi szerveket s ápolva köztük a kölcsönös megértés evangéliumát

Ebben a reményben üdvözli a világ minden részéből megjelent delegátusokat, s a kongresszusnak teljes sikert kíván.

Majd *Wendte* Károly, a kongresszus állandó főtitkára (25 Beacon Street, Boston, U. S. America), vázolta röviden az eddigi kongresszusok történetét, különösen kiemelve, hogy milyen általános tetszéssel találkozott az ügy barátai körében az a gondolat, hogy ez évben német földön s éppen a hatalmas birodalmi fővárosban tartassék meg a kongresszus. Mert amíg egyfelől az ügy a német theologia és tudomány neves képviselőiben lelkes bajnokokat nyer a maga céljainak propagálására, addig másfelől a kongresszus nyílt foruma és nemzetközi jellege kiváló alkalma

nyújt ezeknek a megnyilatkozásra. A központi választmány jól végezte a reábizottakat, amikor teljes egyetértésben a helyi bizottságokkal egy ilyen nagyarányú kongresszust hozott össze, amelynek úgy képviselete, mint tárgyalási anyaga, s azok az életbevágó érdekek, melyek ahhoz fűződnek, ezt a kongresszust az eddigiek fölé emelik. Anélkül, — természetesen — hogy keveselnék azt az úttörő munkát, amelyet amazok végeztek. Hivatkozott azokra az ünnepekre, melyek Parker Tivadar 100 éves születési évfordulója alkalmából tartattak Amerikában és egyebütt; valamint arra a zarándok-útra, melyben a kongresszus lezajlása után mintegy százan fognak résztvenni, meglátogatva magyarországi hitrokonaikat az unitárizmus 400-ados ünnepe alkalmából és megkoszorúzza Parkernek a florenci protestáns temetőben levő sírját.

A titkári jelentés szomorú akkorddal végződött. Kegyelettel és hálával emlékezett meg azokról a nagy tudományú férfiakról, akik időközben elhunytak. Prof. Pflaiderer (Berlin), Jean Réville (Paris), Edward Everett Hale (Boston), Frettwell János, Subba Rau (India), Prof. Goldwin Smith (Canada), mind buzgó támogatói voltak a kongresszusnak eleitől fogva. Irántok, valamint Prof. Holtzmann (Strassburg) iránt, kinek haláláról épp e percben hozott hírt a táviró, csendben felállva adott kifejezést a kongresszus igaz részvétének.

Ezen az ünnepélyes ponton megindult a felolvasások diszes sorosata. S tartott három napon át. D. e. 9—12-ig, d. u. 3—6-ig, este 8—11-ig, sőt olykor éjjél is.

A kongresszus első témája ez volt: „*Mit köszönhetnek a külföldi liberálisok a német vallásos életnek és theologiai tudománynak?*“ Országaik képviseletében egymás után léptek a felolvasó asztalhoz Dr. Carpenter (Anglia), Prof. Moore (America), Prof. Bonet-Maury (Franciaország), Prof. Groenewegen (Hollandia), Dr. Tudor Jones (Australia), Rev. Per-Minassianz (Armenia), elismerve azt a jótékony hatást, melyet a német tudomány vívmányai nemzetük faira, köztük a szabad vizsgáldás terjedésére gyakoroltak.

A második fő téma: „*Német Theologia és Egyházi Élet*“. A tulajdonképeni gerince a kongresszusnak. Bő alkalmat nyújtott ez a téma a legkiválóbb német egyetemi tanároknak önérzetes megnyilatkozásra, a hallgató közönségnek pedig gyönyörködésre és lelki épületre. Prof. *Soden* (Berlin): »Az újtestamentum kritikai tanúlrányozásának hatása a vallásos életre«. — Prof. *Gunkel* (Giessen): »Vallástörténet és ószövetségi kritika«. — Prof. *Dorner* (Königsberg): »Bölcsészet és theologia a XIX. században«. — Prof. *Titius* (Göttinga): »Fejlődéstan

és Ethika» c. szabad előadásában helyet adott az evolutio törvényének, de egyúttal megvonta annak határait, hangsúlyozva a történelmi folyamat mellett az ideális világfelfogást, melyben az ethikai elem sohasé nélkülözheti a büntudat és a kegyelet érzetének harmoniáját Prof. *Weinel* (Jéna): »Theologiai tanulmány és az Egyház« címen a szabad vizsgáldás jogát követeli a lelkészek és theologusok számára; szerinte a nép nagy tömegében is csak úgy tudunk ismét igaz érdeklődést kelteni a vallásos dolgok iránt, ha élő hit által áthatott misszionáriusokat bocsátunk ki a világba, akik magukból is annyit, sőt többet merítenek, mint a könyvekből. Prof. *Niebergall* (Heidelberg): »Az egyházi beszédírás Németországban«. — Prof. *Baumgarten* (Kiel): „*Vallásos nevelés Németországban*“ c a népnevelést szabaddá akarja tenni a papi befolyás alól és több szerepet óhajt juttatni benne a család és nemzeti iskola harmonikus együttműködésének. — Prof. *Wobbermin* (Breslau): »Valláspsychologia jelentőségét és misszió«-ját ismerteti. — Prof. *Bousset* (Göttinga): »Jézus személyének jelentősége mai hitvilágunkban«. Pastor *Forster* (Frankfurt): »A protestáns egyház alkotmánya Németországban«. — Prof. *Schmidt* (Berlin): »A protestantizmus világtörténelmi missziója«. — Prof. *Troeltsch* (Heidelberg): »Szabad kereszténység létjoga« c. mindannyian érett megfontolás termékét nyújtották, s kivált utóbbi viharos tetszést aratott élénk szabad előadásával kijelentve, hogy új vallásos fejlődés küszöbén állunk, jó lesz arra eieve benső készüllet tennünk. Az európai közművelődés keresztény befolyás nélkül állandó nem lehet; nem nélkülözheti azokat az alapelveket, amelyek a kereszténységnek éltető erejét képezik: t. i. minden egyes léleknek az örök Istenhez való eleven viszonyát, amely olyan nemes, tiszta és szent, amilyennek lennie kell.

Azután újból a külföldiek vették át a szót, fölfejtve a különböző országokban mutatkozó liberális áramlatokat a vallásos és egyházi élet terén. Prof. *Bacon* (Yale): »Az újszövetségi kritika theologiai és gyakorlati eredményei«. — Rev. *Slicer* (New-York): »Vallási liberalizmus Amerikában«. — Principal *Maitra* (Calcutta): »Az ember vágyódása a Végtelen után«. — Prof. *Vaswani* (India) Spinoza szellemében nyilatkozott a hazájában uralkodó bölcészeti kérdésekről. -- Prof. *Eerdmans* (Leiden): »Orthodoxia a XX. században«. — Prof. *Boros* (Kolozsvár): »Szabadelvű vallásos mozgalmak Magyarországon« c ismertette a hazai viszonyokat közvetlenséggel és hűséggel. — Prof. *Bowen* (Meadville) sok jót remélne egy ott felállítandó német tanári széktől a kivándorlók sorsának javítására és a szétszórt telepek lelki gondozására. — Dr. *Giran*

(Amsterdam): »Modern vallás és haladó kereszténység« c. nagy ékes-szólással és feltétlen szabadsággal szólott az emberi lélek legmélyebb érdekeiről. — Dr. *Hirsch* rabbi (Chicago) kitejtve a vallás nagy jelentőségét az erkölcsi életre, bemutatta a judaismust, mint amelyből a szabadelvű vallásos gondolkozók sokat merítettek. Prof. *Merczyng* (Szentpétervár) a lengyel unitarizmusról (1560—1660) nyújtott történelmi áttekintést, mint olyan, akinek a szive ehhez a kérdéshez oda van forrva. Nem csoda, ha a kongresszus végeztével *Wendte* titkár asfiával együtt arra is vállalkozott, hogy Socinusnak Luctawice ben (Galicia) levő elhanyagolt sírját meglátogassa. Meg is látogatták. S bizottságot alkottak angol, amerikai, magyar és orosz vezérférfiakból, akik célul tűzték ki, hogy a socinianismus nagy apostolának nyugvó helyét méltó emlékkal jelöljék meg.

Ezután az intermezzo után következett a harmadik fő téma: „*Testvéries viszony a különböző keresztény felekezetek között*“. Először is katolikusok és protestánsok között. Mint az elnök, Martin *Rade* (Marburg) mondja, ez a téma tág teret nyit az eszmélkedésre; német forrásból nem is származhatott; inkább amerikai talajból fakad, minthogy ott annak gyakorlati kivitele sem ütközik nagyobb nehézségbe a történelmi hagyomány és társadalmi válaszfalak hiánya folytán. A témát *Sabatier* vezette be, aki már megjelenésével is lebilincselte az egész kongresszus közönségét. Visszapillantott ifjúságára, a Cevennes vidékére, ahol bizony igen is élénk volt a vallási türelmetlenség és gyűlölet. Vázolta a modernizmus történetét és főbb jellemvonásait Olasz- és Franciaországban, rámutatva teendőinkre ezzel a nagyfontosságú mozgalommal szemben. Kölcsönös segítség és szeretet nélkül Isten országa nem jön el a földön . . . (Azóta, itthagyván az árnyékvilágot, »szemtől-szembe« látja ő is az Atyát, akinek hív és munkás gyermeke volt.) Don *Romolo Murri* (Róma) neve is elegendő arra, hogy mozgásba hozza a szívünket; hát még ha elkezdi beszélni és úgy folyik a szó ajakán, mint a záporcső, miközben szeme villámokat szór. Egyéniségének delejes hatása alól az ember nem tud szabadúlni. Nem is kíván. A kiközösített olasz pap tagja a római képviselőháznak, szocialista irányzattal Ebből a szempontból rajzolja hazája vallási és politikai helyzetét, az általános forrongást, mely mindenenek magával ragad. Az új katolicizmus vajúadását, a nemzeti és hazafias érzés lázadását a Vatikán maradi és érthetetlen politikájával szemben, az egyház és állam szétválasztására tett előkészületeket; ami mind azt bizonyítja, hogy az új nemzedék a magasabb műveltség és a lelkiismeret szavára hallgatva, a középkori és elavult dogmákat

kereken visszautasítja. A demokráciát is elítéli, ha csak rombolni kész; az új evangéliumnak szervezőnek és építőnek kell lennie. A római egyház mondjon le világuralmi törekvéseiről, a politikai beavatkozásról, ne vindikáljon magának tekintélyt és elsőséget a polgári ügyekben, s legyen újból Isten híveinek gyülekezete, az örök igazság és élet tanítómestere. A modernizmus mintegy gondviselészerűen mutatja nekünk ehhez a fenséges célhoz vezető utat, de Róma nem enged s emiatt küzdelmük mérhetetlen akadályokba ütközik. Rev. *Lilley* (London): »Modernizmus, mint a vallási egység alapja« c. igen rokonszenvesen értekezett, az anglikán egyház szempontjából világítva meg a kérdést és kimutatva e téren a protestánsokra váró fontos köteleességeket. *Funk* páter (Stettin) egy modernista folyóirat szerkesztője, a német modernizmus céljairól és jelen állapotáról értekezett, nagy bátorsággal hangsúlyozva az ész és lelkiismeret fensőbbségét a pusztá papi tekintéllyel szemben. A modern katolikus a hit és erkölcs igaz forrását a tudomány és isteni ihlet által felvilágosult lelkekben keresi, nem pedig a vatikáni rendeletekben.

A protestáns egyház orthodox és liberális irányainak egymáshoz való viszonyát, több kevesebb szerencsével és sikerrel, szintén nagy érdeklődéssel tárgyalták. Az ember azt várná ezek után, hogy az itt felhangzott szépséges elveknek olykor olykor egy-egy gyakorlati alkalmazásával is találkozzék az életben; de, úgy látszik, ettől még távol állunk, mert az érdek mindenütt nagyobb és erősebb, mint a kölcsönös megértés. A hagyomány erősebb, mint maga a szentírás.

Testvérics viszony az idegen vallásfelekezetek, keresztények és zsidók között. Oly kérdés, amellyel Németországban s nálunk is csak okkal-móddal foglalkoznak az emberek. Itt is csak előkelő idegenek foglalkoztak a témával. Dr. *Perkins* (Lyon), univervalista lelkész Amerikából, ahol a modern zsidók és a haladó keresztények egymást igen jól megértik. Prof. *Montefiore* (London) szerint egy történelmi vallás sincs a teljes igazság birtokában. Ugy a kereszténységnek, mint a judaizmusnak megvan a maga külön hitvilága és missziója az emberiség számára. Nem a mutatkozó hiányokból és gyarlóságokból ítéljük meg egyik a más, hanem a szándék és a cél iránya és szentsége szerint. A testvérics viszony ápolására nem elég a türelem, a tisztelet. Rokonszenv és kölcsönös megértés nélkül nincsen testvériség. Anglia ebben a tekintetben is jó példával jár elől; bárcsak követésre találna más országokban is! Prof. *Cohen* (Marburg) érdekesen mutatott rá, hogy a judaizmus mivel járult hozzá törvényekben és prófétaiban a vallásos haladáshoz.

Szabadgondolkodók és szervezett egyházak. Prof. *Schieler* (Freie

Gemeinde Dantzig), az egyházi szervezeten kívül álló szabad keresztények céljairól és küzdelmeiről beszélt. Őket gyanús szemmel nézik még az úgynevezett szabadelvű keresztények is, az orthodoxok meg éppen gyűlölik. Pedig nem másra törekednek a vallásban, mint őszinteségre és haladásra. Ezt el kell ismernie még az ellenségnek is. Kívül állanak a német nemzeti egyház keretén; az ő példájuk már előre mutatja az utat, amelyen az egyház és állam szétválasztása Németországban is be fog következni. Csak így foglalhatja el megillető helyét szószékeinken a szabad szó; csak így egyeztethető össze a vallásos öntudat a tudomány igazságaival és az új társadalmi renddel. A jövő egyháza a szabad egyház, mely áldását az egész emberiségre kiterjeszti. Dr. *Hartwich* (Königsberg). Dr. *Lipsius* (Bréma) és az ifjú *Loyson* (Páris) hasonló szellemben nyilatkoztak. Ha lehet, még radikálisabban.

Azután sor került a kisebb szekták és vallásos irányzatok képviselőire, akiket ha nem is nevezünk meg névszerint, nem azért tesszük, mintha keveselnők őket. Baptisták, memnoniták, methodisták, theosophisták és az úgynevezett »Uj Theologia« hivei, akik ebben a bábeli egyvelegben az örök harmoniát keresték. Azt t. i. hogy amikor valaki kenyeret kér tőlünk, ne adjunk neki követ; amikor halat kér, ne adjunk kigyót. Szóval, a hegyi beszéd álláspontját Sion és Garizim, Róma és Bizanc, Kolozsvár és Debrecen álláspontjával szemben.

A kongresszus egyetemes voltát mutatja az a körülmény, hogy annak keretében megnyilatkoztak az ázsiai nagy világvallások képviselői is. »Izlam és kereszténység« c. prof. *Montet* (Genf), a három egyistenhívő vallás uniójának buzgó apostola, tartott előadást, jelezve, hogy a mohamedán vallásban is találkozunk itt ott a modernista mozgalom jeleivel. Prof. *Singh* (India) a Sikh-nép vallásáról értekezett. Prof. *Jayatilaka* (Ceylon) »Modern buddhizmus« c. rámutatott, hogy a buddhizmus sok százados történetében nincs nyoma annak, hogy elvei terjesztése érdekében egyetlen csepp vért ontott volna. Rev. *Minami* (Tokio) a japán kereszténysegről, köztük az unitárius misszióról, emlékezett.

Az utolsó ecsetvonást a kongresszus lelki képén *Loyson* atya (Páris) végezte, aki 85 éves kora mellett is, szónoki erőinek teljes birtokában, egy óráig le tudta kötni hallgatói figyelmét. Az egyházak uniójáról beszél. Nem gondol szervezeti egységre, mert az lehetetlen. »Haladjon mindenik a maga útján, szabadon kifejtve a saját gondolatait; de mindenik egyház, a keresztény és a nem keresztény egyaránt, nyújtsa testvéri jobbot egymásnak, s ettől az érzülettől áthatva, közös erővel siettesék az Isten országának eljövételét. Ez az igazi lelki egység.

Ennél több ki nem vihető. De nem is kívánatos. Nagyon sokféle vallás van a világon, de egy az Isten mindnyájunk felett«.

Ebben a szellemben mondta el ki-ki a maga nyelvén a maga Miatyáncját, méltó befejezések gyanánt ennek a világraszóló kongresszusnak.

A díszes búcsú bankett és a Wittenberg—Weimar—Wartburgi zarándok-út végeztével abban a reményben oszlott szét a kongresszus közönsége, hogy 1913-ban Párisban, Isten kegyelméből ismét találkozunk. Abban a reményben és abban a bizonyos tudatban, hogy »a mi munkánk nem hiábavaló az Urban!«

IRODALMI ÉRTESÍTŐ.

Az unitárius vallás Dávid Ferenc korában és azután. Írták többen. Szerkeszti : Dr. Boros György. Kiadja : A Dávid Ferenc-egylet. Kolozsvár. Ára 3 korona. Huszonhárom kisebb-nagyobb tanulmányt és értekezést foglal magában a könyv. Az egészből kiemelkedik *Fekete* Gábornak „Az unitárius vallás szabadságának alkotmányos biztosítékai“ című mélyreható tanulmánya, melyben az unitárius egyházra vonatkozó országos törvények történelmi keretbe vannak beállítva. Ezen kívül vannak benne történelmi, dogmatikai, életrajzi, bölcsészeti és geográfiai közlemények. Tarcsafalvi Albertnek egy szép költeménye zárja be az egészet. Amint a szerkesztő előszavában is mondja, a könyv nem tudományos igénnyel lép föl, hanem célja a közönség „érdeklődését“ és „tanulási vágyát“ fokozni. Bár nem látunk az egészen egy egységes gondolatot végigvonulni és amilyen szétfolyó és határozatlan a könyv címe, olyan az iránya is; de azért a jelzett célnak megfelel. Azt örömmel állapíthatjuk meg, hogy minden egyes dolgozat az unitárius vallás és egyház szeretetéből fakadt. Hisszük, hogy az olvasókban is hasonló érzéseket ébreszt. Az egyes dolgozatok által nyújtott élvezetet zavarja a sok boszantó sajtóhiba. Különben olvasóink figyelmébe ajánljuk.

Az „Unitárius Szószék“. VI. kötetének 2-ik száma *Böloni* Vilmos, *Deák* Miklós és *Ürmösi* József szerkesztésében megjelent. Halotti egyh. beszédeket és orációkat tartalmaz. A temetés is egyik lényeges funkciója a lelkésznek. Különösen a hit vigasztalására a koporsóknál van legnagyobb szüksége az embernek. Ezen kívül minden életnek van valamilyen tanulsága, amire rámutatni a lelkész hivatása. Mégis úgy gondolkozunk, hogy a temetéseket minél rövidebben kell végezni. Az ígéhirdetés „alkalmatlan“ idői között is e célra a legalkalmatlanabb éppen a temetés. A közönség felizgult lelki állapota a legkevésbé veszi be az íge magvait. Az igazi keservesekre valódi kín a hosszas moralizálás. Egyesek hiúságát pedig nem szolgálhatja a lelkész a koporsónál. A hosszas halotti prédikációk a mult emlékei közé tartoznak. A lelkész használja fel a templomot, az új házások megáldását, a keresztelést, a konfirmációt, az urvacóra osztást stb., hol nyugodtabb kedélyhangulatban fogadják tanításait s hol nagyobb foganatja is van munkájának. Jól tudjuk, hogy népünk egy része milyen nagy súlyt helyez a temetésre, a keserves búcsuztatókra, a hosszas